

УДК 329.12(=111)(71)«19»

Британський «новий лібералізм» і становлення ліберальної політичної традиції в Канаді у першій половині ХХ ст.

Олександр Єремєєв,
старший викладач кафедри політології
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Статтю присвячено дослідженню становлення ліберальної політичної традиції Канади в контексті британської соціально-ліберальної течії другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.

Ключові слова: новий лібералізм, соціальна гармонія, Канада, індустрія, громада.

The article is devoted to the investigation of the development of the liberal political tradition in Canada in the context of British social reform liberal thought of the second half of the ХІХ – first half of the ХХ century.

Keywords: new liberalism, social harmony, Canada, industry, community.

У другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. у ліберальній інтелектуальній течії відбулося переосмислення положень теорії А. Сміта [5, с. 332; 424; 431-434] про небажаність втручання держави в економічні процеси та про саморегуляцію соціально-економічних відносин за необмеженої ринкової конкуренції. У цей період неконтрольовані державою економічні відносини призвели до фактичної концентрації державної та суспільної влади в руках заможних, нехтування ними законними правами й інтересами бідніших верств. Як відповідь у країнах Європи посилювався вплив соціалістичних теорій, що заперечували приватну власність як належну підвалину суспільно-економічного ладу. Альтернативою обом цим течіям став соціально-реформаторський напрямок ліберальної політичної думки, що дістав назву «нового лібералізму». На думку «нових лібералів», значне соціально-економічне розширення, неосвіченість призводили до

Олександр Єремеев

внутрішнього обмеження індивідуальної свободи, фактичної нерівності індивідуальних можливостей.

Дотримуючись класичних ліберальних пріоритетів захисту життя, прав і свобод індивіда, охорони приватної власності, обмеженого законом і підзвітного громадянам урядування, політичного і ціннісного плюралізму у суспільстві, «нові ліберали» обґрунтували необхідність їх поєднання із:

- впровадженням обмеженого державного регулювання економічних та соціальних відносин поряд з наявністю приватної власності та вільного ринку;
- зростанням державних витрат на освіту та соціальний захист незаможних громадян;
- зростанням впливу громадянського суспільства на формування економічної та соціальної політики держави та приватних підприємств [9, с. 73].

У Британії соціально-реформаторський лібералізм сформувався не лише внаслідок тогочасних умов суспільного розвитку, а й через вплив утилітарної традиції, яка в особі Дж. Бентама проголосила наріжним принципом політичного правління максимізацію блага для усіх індивідів [1]. Безпосередньо початок британської соціально-ліберальної думки поклав визначний філософ та політичний теоретик Джон Стюарт Міль (1805–1873), який у ранній період своєї творчості зазнав впливу теорії Бентама.

Міль вважав не виправданим авторитарне урядове втручання, яке обмежує індивідуальну ініціативу та можливості вільного саморозвитку, відрізняючи його від творення державою додаткових можливостей для реалізації індивідуальних прав і блага. На думку Міля, таке втручання є виправданим у творенні освітніх можливостей для незаможних, нагляді за дотриманням належних умов праці та її оплати, доброчинності, підтримці розвитку наукових галузей, що потребують кооперації багатьох індивідів. Обмеженням для урядового втручання є неприпустимість свавільного нав'язування індивіду з боку держави вибору певного бачення власного блага [2, с. 961–983].

Як ліберальний мислитель, Міль заперечував можливість свободи і поступу, якщо правління здійснюється заради задоволення інтересів лише частини суспільства. Тому, на його думку, урядування має врахувати інтереси якомога більшої кількості індивідів та суспільних груп, чиї позиції мають бути публічно представлені [3].

Л. Т. Гобгауз (1864–1929), послідовник Дж. С. Міля та ліберальної традиції загалом, наголошував на суспільній природі людини, через вплив якої індивід керується природним прагненням до спілкування із собі подібними [11, с. 73]. Суспільство впливає на формування індивідуальних почуттів, цінностей, ідей. Невтручання ж держави і суспільства у справи, які індивід здатен розв'язувати самостійно, пояснюється не байдужістю, а відсутністю необхідності у цьому. Гобгауз визначав ліберальне суспільство

як природну гармонію, засновану на взаємовпливі індивіда та спільноти. Взаємодія і солідарність на основі свободи, на його думку, є не менш важливим аспектом існування індивідів, ніж захищеність від втручання в особисті справи [11, с. 66-68].

Виходячи з цього, Л. Т. Гобгауз визначив такі засади соціальної гармонії:

- фактична рівність можливостей індивідуального саморозвитку, забезпечена державою та суспільством в цілому;
- виправдання соціально-економічної нерівності, якщо вона сприяє реалізації прав та можливостей бідніших;
- плюралізм інтересів, ідей, почуттів на основі взаємовідповідальності та самоконтролю з боку їх носіїв;
- суспільний прогрес, що має своїм джерелом індивідуальний поступ, за якого індивіди є водночас творцями та споживачами всезагального набутку [11, с. 70-72].

Приватна власність має слугувати не тільки засобом самореалізації власника, а й чинником зростання загального блага. Це зобов'язання впливає з того, що власність охороняється державою, чия суверенна влада є похідною від суспільства. Отже, реалізація права на власність неможлива поза суспільством [11, с. 117].

Л. Т. Гобгауз вважав, що для реалізації загального блага необхідна загальна воля, вияв якої полягає у діяльності органів державної влади та добровільній співпраці індивідів щодо загального блага [11, с. 118]. Через таке бачення загальної волі, він визнавав державу особливою спількою всередині суспільства, що застосовує владу не лише для охорони прав і свобод індивіда, а й для забезпечення умов загального добробуту [11, с. 71]. Це забезпечення полягало у законодавчому та урядовому впровадженні реформ, що гарантують ефективне управління економічною та соціальною сферою задля загального блага.

Американський філософ М. Фріден відзначав, що через вплив історичних традицій різних суспільств, конкретних вимог суспільного розвитку уявлення про наріжні положення ліберальної теорії можуть набувати різного змісту у конкретних ліберальних концепціях. За Фріденом, критерієм визначення ліберальності певної політичної концепції є визнання нею індивіда найвищою суспільною цінністю. Свобода індивіда має слугувати основною підвалиною, яку не можуть заперечувати усі інші складові суспільного ладу [6, с. 86-87]. Відповідно до цього, концепції Дж. С. Міля та Л. Т. Гобгауза є ліберальними, адже вони визнають самоцінність індивіда та пріоритет його свободи основами суспільного ладу. Наявність окремих соціалістичних елементів у їх концепціях відіграє допоміжну роль задля виконання вищезгаданих пріоритетів.

У Канаді наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. сприйняття соціально-реформаторських ліберальних концепцій пояснювалося зовнішніми та внутрішніми умовами суспільного розвитку країни. У цей період Канада перебувала у колоніальній залежності від Великої Британії.

Олександр Єремєєв

Отже, саме британський «новий лібералізм» набув значного впливу на становлення канадської ліберальної традиції. Основними внутрішніми умовами становлення «нового лібералізму» у Канаді були неприйняття суспільством надмірного індивідуалізму, прихильність до впорядкування суспільного життя за допомогою держави.

Започаткування у Канаді традиції «нового лібералізму» пов'язано з теоретичною спадщиною та політичною діяльністю У. Кінга (1874–1950), лідера Ліберальної партії та прем'єр-міністра Канади першої половини ХХ ст., автора праці «Індустрія та людство» (1918). Ця праця постала внаслідок впливу британського «нового лібералізму», поширення соціал-демократичних ідей у Британії та Канаді, власного досвіду автора як примирювача трудових конфліктів.

Подібно до британських ліберальних мислителів-утилітаристів, Кінг вважав метою врядування забезпечення найбільшого блага для найбільшої кількості індивідів, а людину – найвищою суспільною цінністю [12, с. 27]. Як і британські «нові ліберали», він вважав не відповідною до цієї мети класичну ліберальну модель невтручання держави у соціально-економічні відносини. За Кінгом, такий підхід викликає до дії *закон конкуруючих стандартів*, за яким вищі стандарти замінюються нижчими [12, с. 66–67]. Наприклад, підприємець, що провадить чесну конкурентну боротьбу, ризикує програти тому, хто не визнає жодних моральних обмежень. Домінування егоїзму учасників економічних відносин призводить до антагонізму та деградації міжлюдських взаємин.

За Кінгом, антагонізм, спричинений егоїзмом та ставленням до матеріальних благ як до самоцілі, завдає шкоди в умовах концентрації виробництва, зростання територіальної мобільності капіталу, праці, міжнародної економічної та політичної взаємозалежності. Виникає загроза переростання локальних конфліктів у глобальні [12, с. 31–32]. Зростає і потреба в соціальній відповідальності верстви, що набула контролю за ресурсами і виробництвом, адже у випадку зосередження цих людей на реалізації своїх егоїстичних інтересів збільшуються страждання всього людства.

На думку Кінга, соціалістичні концепції не пропонували належного шляху подолання стану антагонізму. Кінг не заперечував державної або змішаної форм власності, однак, на його думку, задля зростання кількості та якості продукції державних підприємств необхідне їх конкурсування з приватними підприємствами. Іншою потенційною загрозою реалізації соціалістичних концепцій, за Кінгом, було надмірне підпорядкування людини колективу, а отже і зростання авторитарних тенденцій в управлінні ним. Згідно з Кінгом, належне врядування не може ґрунтуватися на авторитаризмі. Через притаманний лідеру та його оточенню обмежений погляд на особисте і загальне благо, його правління перетвориться на задоволення інтересів вузької керівної верстви або на прагнення реалізації лише однієї, часткової концепції загального блага [12,

с. 396-419; 432]. Кінг вважав наслідком реалізації соціалістичних доктрин суцільне підпорядкування індивіда колективу, до якого він належить, або диктат державного апарату та його службовців.

За Кінгом, соціально-економічний лад мав ґрунтуватися на приватній власності, адже прагнення до неї закладене у природу людини. Однак, як і Л. Гобгауз, мислитель вважав, що приватна власність накладає моральні зобов'язання: використовуючи власність заради свого блага, власник має не шкодити або навіть сприяти добробуту залежних від нього [12, с. 347-348]. Отже, підприємець морально зобов'язаний дбати про добробут працівників, який становить складову добробуту громади. Добробут громади, що є невід'ємною частиною добробуту людства, є загальним інтересом і сферою відповідальності кожного. Усвідомлення цього має перетворити міжлюдські взаємини на стан довіри. Шляхом реалізації добробуту окремого індивіда та добробуту людства Кінг вважав *соціальне партнерство* – злагоджену і рівноправну кооперацію усіх учасників індустрії на добровільних засадах, на основі усвідомлення загального інтересу та належної ролі індустрії в житті людства [12, с. 365-366]. Таке партнерство Кінг вважав альтернативою класичній ліберальній економічній моделі та соціалістичним підходам.

Як і британські «нові ліберали», У. Кінг вважав складовими належного правління представництво поглядів та інтересів різноманітних сторін і гармонійну співпрацю представників різноманітних верств і груп. Водночас, він запропонував конкретні підходи до втілення соціально-ліберальної концепції в життя. Ці підходи стосувалися відносин у індустрії.

За Кінгом, *індустрія* – процес перетворення природних ресурсів на товари і послуги через людські зусилля [12, с. 127]. Призначенням індустрії є забезпечення людства матеріальними благами з метою підвищення його добробуту, основою якого є добробут індивіда. Тільки якщо зростання загального добробуту відбувається зі зростанням добробуту кожного, індустрія ефективно виконує свою соціальну місію. Учасниками індустрії є капітал, менеджмент, праця та громада. *Громада*, за Кінгом, є сферою людського існування, де індивіди пов'язані загальним інтересом постійного співжиття [12, с. 134].

Прикладом громади може бути місто (локальний рівень) або усе населення країни. Представниками громади є уряд, неурядові організації, громадські ЗМІ тощо. Роль усіх учасників є вагомою: капітал забезпечує інвестиції, менеджмент організує процес виробництва, робітники виробляють матеріальні блага, громада є середовищем існування індустрії. Її завдання полягає у забезпеченні правопорядку, творенні побутових умов людського існування, забезпеченні розвитку науки й освіти, які мають сприяти *прогресу*. Кожен з учасників має право на вироблені індустрією блага *пропорційно* до свого внеску в їх виробництво. Учасники індустрії

Олександр Єремеев

об'єднані загальним інтересом, що полягає у зростанні матеріального добробуту індивіда, громади та людства загалом. Усвідомлення цього є стимулом до добросовісного виконання людиною своїх обов'язків, як і доступ до продукту індустрії.

Основним механізмом реалізації концепції соціального партнерства в сфері індустрії мали бути засновані на добровільних засадах постійні комітети при підприємствах і владних органах, сформовані представниками учасників індустрії. Ці комітети мали визначати на договірних засадах загальну стратегію розвитку індустрії у питаннях, що стосуються її впливу на суспільний розвиток, залагоджувати конфлікти мирним, законним шляхом, визначати обов'язкові для всіх учасників процесу індустрії правила поведінки, брати участь, поруч з державою, в розробці механізмів належного контролю за їх виконанням. Також ці комітети повинні приймати консенсусні рішення щодо встановлення мінімальних заробітних плат і пенсій, умов праці, відпочинку, освіти, надавати рекомендації органам державної влади та місцевого самоврядування задля формування адекватної промислової політики. Аби такі комітети приймали рішення з урахуванням прав та інтересів кожної зі сторін, учасники індустрії мали отримати рівне право голосу і рівне представництво. Вимогами Кінга до представників учасників індустрії були: розуміння місії індустрії в житті суспільства, загальні знання про весь процес індустрії та свого місця в ньому, сумлінне виконання своїх обов'язків.

Хоча Кінг вважав вплив громадської думки та добровільне порозуміння найефективнішими механізмами розв'язання конфліктів і встановлення довіри, мислитель наголошував на потребі розширення участі держави в соціально-економічній сфері. Адже як представник громади, держава не може бути відсторонена від розв'язання проблем, що стосуються загального добробуту. За Кінгом, держава мала законодавчо встановити та забезпечити мінімальні стандарти заробітної плати, пенсій, умов праці, створити національні системи охорони здоров'я та соціального страхування [12]. Ці заходи передбачали частковий перерозподіл прибутків за рахунок встановленням законом механізмів. Кінг виправдовував цей перерозподіл необхідністю встановлення відповідності між зростанням добробуту громади та прибутків підприємців, а також важливістю захисту загального добробуту від безвідповідальності окремих осіб. Держава також мала забезпечувати належні стандарти обов'язкової загальної освіти задля сприяння належному усвідомленню та реалізації індивідом своїх здібностей, а також формування компетентної громадської думки. Кінг вбачав участь держави у контролі за індустрією не лише як носія суверенної влади, а й рівноправного учасника через участь її представників у громадських комітетах і діалог з громадськістю щодо формування промислової політики. Наявність встановлених державою мінімальних стандартів загального добробуту, перетворення стану антагонізму на стан партнерства через діалог учасників індустрії мали

сприяти матеріальному поступу в житті індивіда і людства.

За Кінгом, перехід до соціального партнерства мав сприяти також моральному поступу, адже в учасників соціальної взаємодії виникне звичка до діалогу, увага до проблем інших індивідів і суспільства. У сфері міжнародних відносин перехід до партнерства мав здійснюватися через укладання міжнародних конвенцій, що регулюють стандарти рівня життя, утворення міжнародних організацій з питань їх виконання, адже в умовах інтернаціоналізації виробництва виникає загроза перенесення його шкідливих видів у бідні країни [12, с. 107]. Забезпечення виконання цих угод, розв'язання суперечностей у мирний спосіб мав здійснювати міжнародний суд.

Оскільки основоположними принципами концепції Кінга є пріоритет захисту прав і блага індивіда, заперечення авторитаризму, виправдання приватної власності як основи оптимального соціально-економічного ладу, ця концепція є ліберальною. Водночас, основними акцентами праці Кінга стали наголосення на зобов'язальному характері приватної власності, важливості призначення індустрії служити загальному благу, забезпеченні механізмів досягнення і закріплення належного стану соціально-економічних відносин. Основними принципами дії цих механізмів мали стати збалансоване представництво різноманітних інтересів та гармонійність взаємодії суспільних верств, об'єднаних загальним інтересом. Такі принципи були запропоновані британськими «новими лібералами» – Дж. С. Мілем та Л. Т. Гобгаузом.

У подальшому ідея побудови соціальної держави стала характерною рисою канадської ліберальної політичної традиції. Вже у часи перебування У. Кінга на посаді заступника міністра праці Канади було прийнято розроблений ним Закон «Про розслідування трудових конфліктів» (1907), який офіційно зобов'язав уряд враховувати вимоги страйкарів, передбачав мирне втручання держави у трудовий конфлікт і сприяв інформаційній відкритості робітничих проблем для суспільства [4]. 1927 р. з ініціативи уряду Кінга було прийнято «Закон про пенсійне забезпечення» [8, с. 396]. У 1935–1937 рр. канадський уряд започаткував програми житлового будівництва для малозабезпечених та перекваліфікації робітників. У 1942–1945 рр. було розроблено урядову програму повоєнного соціального розвитку. Ця програма стояла на засадах «нового лібералізму» і передбачала створення єдиної системи охорони здоров'я та соціального забезпечення, страхування з безробіття, консультації урядових структур з громадськістю щодо соціально-економічного розвитку [10, с. 177–180].

Канадська соціально-ліберальна думка та політична діяльність набули подальшого розвитку у другій половині ХХ ст. У 1960-х–1990-х рр. до теоретичного розвитку проблеми соціальної справедливості звертався канадський державний діяч П. Трюдо. Виходячи з ліберальних постулатів рівності можливостей реалізації кожним власного блага та рівноправності громадян, Трюдо відзначав, що права і можливості

Олександр Еремєєв

бідніших потребують особливого захисту з боку держави і суспільства, тоді як багатші здатні захистити свої права самостійно. Однак при цьому розбудова справедливого ліберального суспільства не мала завдати шкоди благу індивіда [7, с. 131]. У 1960-х–2000-х рр. ліберальні уряди на чолі з Л. Пірсоном, П. Трюдо та Ж. Кретьєном провадили політику розбудови в Канаді соціальної держави, започатковану у часи У. Кінга.

Підсумовуючи, важливо відзначити, що британський «новий лібералізм», представниками якого були Дж. С. Міль та Л. Т. Гобгауз, попри прихильність до посилення втручання держави в соціально-економічну сферу, не заперечив основних засад ліберальної теорії. У Британії соціально-ліберальна думка зверталася насамперед до проблеми належного представництва різноманітних поглядів та інтересів (Дж. С. Міль) і до питань налагодження гармонійних відносин між суспільними верствами й соціальної відповідальності власників (Л. Т. Гобгауз).

Внаслідок умов суспільного розвитку Канади першої половини ХХ ст. британський «новий лібералізм» спричинив значний вплив на становлення соціально-ліберальної традиції у цій країні. Тому ідеї У. Кінга як політичного теоретика є співзвучними ідеям Дж. С. Міля та Л. Т. Гобгауза. Відтак метою праці «Індустрія та людство» стало виправдання Кінгом часткового втручання держави в соціально-економічну сферу задля належного забезпечення прав індивіда та перетворення індустрії на засіб досягнення загального блага.

Соціальний лібералізм набув тяглості у канадській ліберальній політичній традиції та перетворився на її невід'ємну рису у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Про це свідчать як тогочасна канадська ліберальна політична думка (П. Трюдо), так і діяльність ліберальних урядів.

Література:

1. **Бентам І.** Введение в основания нравственности и законодательства / И. Бентам. – М.: РОССПЭН, 1998. – 415 с.
2. **Милль Дж. С.** Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж.С.Милль; [пер. с англ.; биограф. очерк М.И.Туган-Барановского]. – М.: Эксмо, 2007. – 1040 с.
3. **Міл Дж. С.** Роздуми про представницьке врядування / Дж. С. Міл // Міл Дж.С. Про Свободу – К.: Основи, 2001. – С. 129-363
4. **Семенова Л. Н.** Примиритель. Из биографии У. Л. Макензи Кинга / Л. Н. Семенова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history.machaon.ru/all/number_16/istory4e/semenova_print/index.html.
5. **Смит А.** Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
6. **Фріден М.** Родина лібералізмів – морфологічний аналіз / М. Фріден

// Лібералізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2002. – С.84-106.

7. **Bickerton J., Brooks S., Gagnon A.-G.** Freedom, Equality, Community / J. Bickerton, S. Brooks, A.-G. Gagnon. – Montreal&Kingston: McGill-Queen's University Press, 2006. – 184 p.

8. **Brown G. W.** Canada / G. W. Brown. – Los-Angeles: University of California Press, Berkeley & Los-Angeles of California, 1954. – 624 p.

9. **Faulks K.** Political Sociology: A Critical Introduction / K. Faulks. – Edinburgh: Edinurgh University Press, 1999. – 248 p.

10. **Granatstein J. L.** Mackenzie King: His Life and World / J. L. Granatstein. – Toronto, Montreal: McGraw-Hill Ryerson Limited, 1977. – 202 p.

11. **Hobhouse L. T.** Liberalism / L. T. Hobhouse. – London, Oxford, New York: Oxford University Press, 1971. – 130 p.

12. **King W. L. M.** Industry and Humanity / W. L. M. King. – Boston, NY, 1918. – 564 p.